ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 17, številka 3, november 2013 · ISSN 1408-2969

FILOZOFIJA M. DUMMETTA

Danilo Šuster

Dummett, pogojniki in fatalizem

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Danilo Šuster, »Dummett, pogojniki in fatalizem«, *Analiza: časopis za kritično misel* 17, št. 3 (2013): 31–48.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Danilo Šuster
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

DUMMETT, POGOJNIKI IN FATALIZEM*

V člankih »Bringing about the past« (1964) in »Causal Loops« (1986) Dummett zagovarja možnost retroaktivne vzročnosti. Argument proti takšni možnosti je zanj sicer prepričljiv, ampak zmoten. Starodavni »leni argument« proti možnosti vplivanja na prihodnost ima podobno obliko in je prav tako zmoten, vendar zaradi primerjave z argumentom proti vnazajšnji vzročnosti vreden resne obravnave. Fatalist začne z »E nastopi ali ne. Če E ne nastopi, potem ne nastopi, četudi storiš A. Če E nastopi, potem nastopi, četudi opustiš A«. In sklene, da je vsak ukrep A, s katerim bi vplivali na E, neučinkovit ali nepotreben. Dummett (1964) sprva trdi, da smisel pogojnika, v katerem lahko sklepamo iz »E nastopi, torej četudi ne storiš A, še vedno E«, ne dopušča, da izpeljemo nepotrebnost A. Ukrep A bi bil nepotreben, samo če *bi* E nastopil tudi brez A, pogojnika v veznem naklonu pa fatalist nima. Dummett (1986) s to diagnozo ni več zadovoljen, ker temelji na pogojnikih v veznem naklonu, ki se mu zdijo nejasni in slabo razumljivi. Zato predlaga »čistejšo« rešitev, v kateri dokazuje, da se fatalist moti, ko trdi, da ni racionalno ukrepati preventivno. Toda Dummett s takšno rešitvijo samo na zapleten način ponavlja, da je fatalistov sklep nerazumen (kar so vedeli že v antiki, saj so argument razumeli kot *reductio* stoiškega nauka o usodi) ali pa po ovinku spet pripelje problem pogojnikov, tokrat »odprtih« pogojnikov v povednem naklonu. Bolj prepričljiva se mi zdi rešitev, po kateri ob predpostavki, da nastopi želeni učinek E, zares sledi nepotrebnost ukrepa A, zmoten pa je končni sklep konstruktivne dileme na absolutno nesmiselnost (nepotrebnost ali neučinkovitost) vseh ukrepov. Takšno rešitev z uvedbo razlikovanja med razumnim in veljavnim sklepanjem uvaja Stalnaker in z njo pojasni tudi uspešnost Dummettove prvotne rešitve.

* Razširjeni prispevek s simpozija o delu Michaela Dummetta, Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana, 9. 11. 2012.

Ključne besede: Dummett, fatalizem, leni argument, pogojniki, Stalnaker

1.

Po znamenitem Dummettovem programu, ki je bil nekaj let eno od glavnih osišč dogajanja v analitični filozofiji, metafizična vprašanja v principu razrešimo v teoriji pomena. Realizem glede preteklosti je, denimo, odvisen od tega, ali smo pripravljeni propozicijam o preteklosti pripisati realistične pogoje resnice – vsaka propozicija je (določeno) resnična ali neresnična, neodvisno od tega, ali in kako lahko njene pogoje resnice (pre)poznamo. Dummett sam je kolebal glede odgovora na to vprašanje, v svojih zadnjih delih je zagovarjal tako realizem (Dummett, 2004) kot antirealizem (Dummett, 2006). Razlog za njegovo nihanje so morda tudi religiozna prepričanja, ki jih antirealist včasih težko zagovarja. Ena od metafizičnih tem, o katerih je razmišljal, je pojmovna *možnost*, da učinek v vzročni zvezi nastopi časovno *pred* vzrokom. Zagotovo njegovo zanimanje za to temo izvira iz zanimanja za učinkovitost retrospektivne molitve, meni eden od piscev nekrologov.[1] Denimo, da po radiu izvem, da se je pred dvema urama na Atlantiku potopila ladja, na kateri je bil moj sin. Poročajo o nekaj preživelih, jaz pa molim, da je med njimi tudi moj sin. Ali ni ta molitev nesmiselna, se sprašuje Dummett (1964: 341), saj moja namera, glede na to, da je njena izpolnitev v preteklosti, metafizično ne more biti izpolnjena?

Nesmiselnost vplivanja »za nazaj« bi lahko podkrepili z naslednjim argumentom: »Tvoj sin je utonil ali pa ni. Če je utonil, potem tvoja molitev ne more biti uslišana. Če pa ni utonil, potem je molitev odveč. V vsakem primeru pa je molitev brez smisla, saj ničesar več ne spremeni, pa naj je utonil ali ne« (Dummett, 1964: 344–345). Dummett zagovarja *smiselnost* učinkovanja molitve, ki je »uperjena« v času nazaj, zato mora ta »retro« argument zavrniti. No, argument o nemožnosti vplivanja na preteklost ima popolnoma *enako* zgradbo kot argument nemožnosti vplivanja na prihodnost, v antiki znan kot »leni« argument. Dummett (1964: 345) ga navaja v obliki konstruktivne dileme prebivalca Londona, ki v času nemškega bombardiranja med drugo svetovno vojno razmišlja o tem, ali bi stekel v zaklonišče ob zvoku siren, ki oznanjajo letalski napad: »Bomba me bo zadela ali pa me ne bo zadela. Če me bo bomba zadela, potem nima smisla, da bežim. Če me pa bomba ne bo zadela, potem ni nobene potrebe, da tečem v zaklonišče. Previdnosti ukrepi zato nimajo smisla«. Že v antiki se je zdel sklep tega *tipa* argumenta nesmiseln, ker pa naj bi sledil iz stoiške doktrine o usodi, so argument uporabljali kot reductio proti fatalizmu (prim. Bobzien, 1998: 180). V zgodovinskih premenah se je prvotna dialektika izgubila, zato je leni argument danes razumljen kot argument *za* fatalizem. Tako ga razume tudi Dummett (ali pa, denimo, Berčič, 2002). Za Dummetta je fatalizem zgrešen, možnost »vnazajšnjega« vplivanja molitve pač ne, zato skuša pokazati, da na isti način, na katerega zavrnemo leni argument, zavrnemo tudi

[1] Moore, A. W. »Sir Michael Dummett obituary.« *The Guardian*, Wednesday 28 December 2011. Prim. http://www.guardian.co.uk/world/2011/dec/28/sir-michael-dummett, pridobljeno 3. 5. 2013.

argument zagovornika fiksne preteklosti. Tako kot lahko, »lenemu« fatalistu navkljub, vplivamo na prihodnost, lahko vplivamo tudi na preteklost.

Dummett označi fatalizem kot stališče, po katerem je intrinzično absurdno storiti nekaj z namenom, da bi se kasneje pripetilo nekaj drugega. Vsako tako delovanje je nujno brez vsakega smisla.[2] Po tradicionalni filozofski oznaki je fatalizem stališče, da je vse, kar se dejansko pripeti, neogibno in mi na to nimamo *vpliva*. Ne glede na to, kar storimo, bo rezultat isti. Klasični primer je kralj Ojdip, ki izpolni svojo usodo prav z dejanji, s katerimi se ji skuša *izogniti*. Fatalist te vrste (»trdi« fatalist) se mi zdi kot kak razvpiti duhovitež na filozofski zabavi – nihče ga ne jemlje preveč resno, toda vsi ga vabijo, ker želijo z njim razpravljati in ga zavrniti. Obstajajo pa tudi drugačne, »mehkejše« oznake, tako naj bi fatalist trdil »le« to, da nihče nima sposobnosti, da bi ravnal drugače kot dejansko ravna (prim. Bernstein, 2002). Nezmožnost drugačnega ravnanja naj bi veljala tudi v deterministočnem univerzumu in zdaj je težje razločiti posebno grožnjo, ki jo svobodi postavlja fatalizem od grožnje determinizma. Kot pravi Taylor (2007: 16): »Kdor pritrjuje trditvi o univerzalni vzročnosti in teoriji vzročne določenosti vsega človeškega obnašanja, je neke vrste fatalist ali pa bi to vsaj moral biti, če želi biti konsistenten«.

Antični viri (Origen, Ciceron, prim. Bobzien, 1998: 182) leni argument navajajo kot argument *proti determinizmu – fatalizmu* stoiške šole. Nastopa pa v nekoliko drugačni formulaciji:

(1) Če ti je usojeno, da boš okreval po bolezni, potem boš okreval, če se posvetuješ z zdravnikom ali pa se ne posvetuješ.

(2) Toda prav tako: če je usojeno, da ne boš okreval po bolezni, potem ne boš okreval, če se posvetuješ z zdravnikom ali pa se ne posvetuješ.

(3) Ampak usojeno je, da boš okreval po bolezni, ali pa je usojeno, da ne boš okreval.

(4) Zato je posvet z zdravnikom jalov [angl. *futile*].

Ker je (4), nesmiselnost vsakega načrtovanja in presoje med alternativami, nesprejemljiva, naj bi leni argument predstavljal resen napad na stoiški determinizem, meni Brennan (2005: 270). Stoike naj bi prepričal v *neresnico* tretje premise in s tem v zavrnitev univerzalne doktrine o usodi. No, razlika med tezo o usodi in tezo determinizma pri stoikih ni povsem jasna, tako naj bi bili po Brennanu stoiki prepričani, da je za vsak dogodek, ki se pripeti v vesolju, usojeno, da se pripeti, *in* determinirano, da nastopi (Brennan, 2005: 235), Bobzien (1998) pa uporablja za stoike kar oznako *deterministi usode* [angl. *fate-determinsts*].

Razlikovanja (trdi/mehki fatalizem, determinizem) so pomembna, saj raziskave

[2] »I here characterize fatalism as the view that there is an intrinsic absurdity in doing something in order that something else should subsequently happen; that any such action – that is, any action done with a further purpose – is necessarily pointless« (Dummett, 1964:345).

(prim. Baumeister et al., 2011) sodobnih eksperimentalnih filozofov kažejo, da veliko ljudi »z ulice« zares enači fatalizem (kot življenjsko držo) in determinizem (za vsak dogodek obstajajo predhodni pogoji tako, da je njihov nastop zadostni pogoj za nastop tega dogodka). Dummettova oznaka je blizu tradicionalnemu pojmovanju fatalizma kot drže vdanosti v usodo, ker naj bi bili dogodki, ki šele prihajajo, neodvisni od naših namer in odločitev. Že antični viri so argument s takšnim sklepom označili kot sofizem. To naj bi pokazal Hrizip v svoji obrambi stoiškega nauka o usodi. Leni argument trdi, da se usojeni dogodki pripetijo ne glede na karkoli. No, bi rekel Hrizip, morda je usojeno, da imaš vnuka, ampak to se *ne* bo pripetilo ne glede na *karkoli*. Vnuka imaš lahko samo, če imaš sam potomca, ki ima potomca. In morda je usojeno, da boš ozdravel, ampak to se bo pripetilo samo, če se prej posvetuješ z zdravnikom. Četudi ti je ozdravitev usojena, je bolje zate, če si prizadevaš, da do nje pride in greš k zdravniku (kljub temu, da je tudi to prizadevanje »usojeno«).

Morda obstajajo formulacije lenega argumenta, ki zahtevajo bolj poglobljeno obravnavo od Hrizipove. Presoja o nekem dejanju je mogoča samo, če to dejanje ni že vnaprej fiksirano, meni Brennan (2005: 284) in če ti je že usojena ozdravitev, ti je *usojena* z vsemi svojimi predpogoji. Kako lahko tedaj razmišljaš o tem, ali bi se posvetoval z zdravnikom, če pa to, po tezi o univerzalni usodi, nikdar ni »odprta« možnost? Že Spinoza je ugotavljal, da ne moremo takrat, ko o nečem še presojamo (se odločamo med X ali ne-X), obenem napovedati, kaj se bo zgodilo (recimo X). Kaj to pomeni za determinizem, je posebno vprašanje, ki presega okvir te razprave.

Tudi Dummett včasih označi leni argument kot očiten sofizem,[3] a večinoma ga obravnava kot resen argument *za* trdi fatalizem. V to ga sili simetrija med lenim argumentom in retro argumentom – zavrnitev »tehtnega« argumenta proti retroaktivni vzročnosti pač ne more biti trivialna. Če je domnevni argument za trdi fatalizem (»kar *bo* pa *bo*, mi nič ne moremo glede tega«) očitno zmoten, zakaj se nam zdi taisti argument v preteklem času (»kar je *bilo je bilo*, mi nič ne moremo glede tega«) tako sprejemljiv?

2.

V tem članku se ne bom ukvarjal z metafizično vznemirljivo temo retroaktivne vzročnosti, čeprav ima Dummettov zagovor te možnosti nekaj sodobnih simpatizerjev. ki se sklicujejo na fenomene kvantne mehanike (Bellov teorem, prim. Price, 1996: 173). Strinjam se s presojo antičnih avtorjev, da je sklep lenega argumenta *očitno* nesprejemljiv. Ampak, kje je napaka? Je ta zares povezana z naukom o usodi? *Usoda* stoikov ni tako daleč od sodobne teze o *determinizmu*, ampak zdi se mi, da možnosti kompatibilizma – teze o združljivosti svobode in determinizma – ne moremo kar takoj izključiti. Neresnica sklepa zato ne more biti odvisna od (ne)resnice teze o determinizmu.

[3] »... the fatalist argument is a blatant piece of sophistry ...« (Dummett, 1993: 353–54).

Že v antiki nastopajo formulacije lenega argumenta brez predpone »usojeno je, da«:

P1 Če A, potem A, ne glede na to, ali ti storiš X.

P2 Če ne-A, potem ne-A, ne glede na to, ali ti storiš X.

P3 Toda, A ali pa ne-A.

S Torej je (glede na A), jalovo storiti X.

'A' je propozicija o prihodnosti. Bobzienova (1998: 190) domneva, da bi v tej obliki izvor lenega argumenta lahko iskali pri megariških logikih, Filonu ali Diodoru Kronosu. Za Filona pogojnik »če *p*, potem *q*« pomeni zgolj to, da se tak sestavljeni stavek ne začne z resnico in konča z neresnico. Po tem pojmovanju je logično resnično: »Če *p*, potem, če *q*, tedaj p,« iz česar takoj sledi resnica premis (Pl) in (P2): »Če *p*, potem, če X ali pa ne-X, *p*.« S tem smo že pri moderni formulaciji argumenta in njegovi povezavi z razumevanjem pogojnikov.

Bombardiranje nam danes (na srečo) ni več blizu, znane pa so nam drugačne katastrofe, zato si oglejmo naslednjo različico, ki je, tako kot antična, povezana z vzročno vlogo zdravstvenih ukrepov pri preprečitvi bolezni. V obvezno zdravstveno zavarovanje so danes vključena določena obvezna cepljenja otrok, tudi proti davici. Znameniti *Zakon za uravnoteženje javnih financ* (ZUJF, maj 2012) je zapovedoval varčevanja na vseh koncih in krajih, zato si zlahka zamislimo, da bi dobili zdravniki navodilo, naj pripravijo ljudi do tega, da bi za določene prej brezplačne zdravstvene posege zdaj posebej plačevali. Denimo, da pripelje oče v času veljavnosti ZUJF osemletno deklico na zadnje cepljenje proti davici. Zdravnik pa mu reče:

> Deklica bo davico dobila ali pa ne. Če je bo dobila, jo bo dobila, četudi jo cepite. Če je ne bo dobila, je ne bo dobila, četudi cepljenje opustite. Če davico dobi, potem je cepljenje, če ga izvedemo, brezplodno. Če pa davice ne dobi, potem je cepljenje, če ga izvedemo, odveč.

V tej obliki argument navaja Dummett.[4] Še krajše ga povzamemo v obliki konstruktivne dileme: Deklica bo davico dobila ali pa ne. Če je bo dobila, potem je cepljenje neučinkovito. Če je ne bo dobila, potem je cepljenje nepotrebno. Torej je cepljenje neučinkovito ali pa nepotrebno. (Če pa res vztrajate, lahko posebej plačate in bomo ta poseg izvedli).

Očetova *impulzivna* reakcija je predvidljiva: »To je zelo gnil argument, samo denar hočete izpuliti od mene!« Prav zaradi intuitivne privlačnosti takšnega odziva so v antiki sklep razumeli kot argument *proti* nauku o usodi. Reakcija se mi zdi povsem upravičena, ampak *logik* jo mora podpreti z analizo napačnega koraka. Konstruktivna dilema je veljavna deduktivna oblika, premise niso očitno zmotne, zakaj je tedaj sklep nesprejemljiv? Problem je zastavljen kot *paradoks*, v

[4] »Either E will occur or it will not. If E does not occur, it will not occur even if you do A. If E does occur, it will occur even if you omit to do A. If E does not occur, A, if you did it, will have been fruitless. If E does occur, A, if you did it, will have been redundant« (Dummett, 1993: 354).

oznaki Sainsburyja (2009: 1): navidez nesprejemljivi sklep sledi po navidez sprejemljivem sklepanju iz navidez sprejemljivih premis. Nečemu se moramo odpovedati: morda sklep ni zares nesprejemljiv, morda je nekaj narobe s sklepanjem ali pa s premisami.

Prikažimo logično zgradbo bolj natančno. Oprl se bom na Stalnakerja (prim. 1975: 150), pri katerem se ključni sklepalni premiki povezani s pogojnim dokazom in pogojniki (‘D’ – »deklica bo dobila davico,« ‘C’ – »deklico cepimo,« navpična črta označuje pogojni dokaz).

1. D ali ne-D. Tavtologija

2. | D hipoteza za pogojni dokaz

3. | Če C, potem D. iz 2, logični zakon »implikacije«

4. | C je neučinkovito. iz 3

5. Če D, potem je C neučinkovito. 2–4, pogojni dokaz

6. | ne-D hipoteza za pogojni dokaz

7. | Če ne-C, potem ne-D. iz 6, logični zakon »implikacije«

8. | C je nepotrebno. iz 7

9. Če ne-D, potem je C nepotrebno. 6–8, pogojni dokaz

10. C je neučinkovito ali nepotrebno. 1, 5, 9, konstruktivna dilema

11. C je nesmiselno. iz 10

Začnimo z (1), ki je logični zakon *izključene tretje možnosti*, in prav Dummett je dokazoval, da mora antirealist zavrniti zakon *bivalence* (»vsaka propozicija je bodisi resnična bodisi neresnična«) in z njim vred zakon izključene tretje možnosti (Dummett, 1991: 9). Zanimivo pa je, da se Dummett, ki sicer niha glede (anti)realizma o preteklosti, v primeru lenega argumenta izogne vsaki razpravi o tem logičnem zakonu: »gotovo lahko fatalistov argument razkrinkamo kot sofizem, ne da bi zabredli v globoke vode metafizike ali osnov logike« (Dummett, 1993: 354). Pri tem navaja Quinea, ki govori o »obupni skrajnosti, da bi resno vzeli Aristotelovo fantazijo, po kateri resnica trditve ‘Resnično je, da *p* ali *q*’ ni zadostni razlog za ‘Resnično je, da *p* ali resnično je, da *q*’« (Quine, 1966:21).

Gre za znamenito razpravo o fatalizmu, do katerega naj bi vodila resnica propozicij o prihodnosti. Aristotelov primer je stavek »Ali jutri bo pomorska bitka ali pa jutri pomorske bitke ne bo«. Ker sedaj (še) ni ničesar v svetu, kar bi naredilo ta stavek za resničen ali neresničen, načelo bivalence (resnično je, *da p* ali resnično je, da *ne-p)* ne drži. Toda celotna disjunkcija »Ali jutri bo pomorska bitka ali pa jutri pomorske bitke ne bo« je kljub temu logično resnična zgolj zaradi svoje oblike. V splošnem iz zakona izključene tretje možnosti še ne sledi načelo bivalence. Problem resnice, časa in nujnosti je seveda povezan s

fatalizmom, ampak na drugačen način kot leni argument, zato se tu lahko strinjamo z Dummettom in privzamemo, da prvi korak ni vprašljiv.

Tudi razpravi o naslednjem koraku (od 2 do 3 in 6 do 7), ki temelji na »Filonovem« zakonu: »P, torej, če Q, potem P,« se Dummett izogne. Zadovolji se s tem, da je sklepanje veljavno v mnogih interpretacijah besedice »če«. Seveda pa je to samo vrh ledene gore: gre za znane paradokse materialne implikacije. Že stoiki so vedeli, da je veljavno nenavadno sklepanje: »Če si živ, potem, če si mrtev, si živ.« Kadar je konsekvens (»živ si«) resničen, lahko v implikaciji nastopa poljuben antecedens (»mrtev si«), pa bo celoten pogojnik, razumljen kot *materialna implikacija*, takoj resničen. Ali lahko razumemo pogojnike, ki nastopajo v dokazu, kot materialne implikacije? To je eno od ključnih vprašanj za razrešitev »paradoksa,« ampak Dummett (1964: 346) pravi, da ne bo izgubljal časa z iskanjem prave interpretacije pogojnikov v naravnem jeziku. Kot bomo videli Dummett vseskozi beži pred pogojniki, ampak nikdar zares ne pobegne.

Za Dummetta sta ključna naslednja koraka (od 3 do 4 in potem 5, ter od 7 do 8 in potem 9). Ker se mu zdi jasno, da je, ob predpostavki, da deklica zboli za davico, cepljenje zares neučinkovito, v (5) ne dvomi. Drugače pa je z drugim pogojnim dokazom (od 6 do 8), s tezo, da je cepljenje, ob predpostavki, da deklica davice ne dobi, *nepotrebno*. Ali iz resnice (7), *»Četudi* ne-C, *še vedno* ne-D«, zares sledi, da je cepljenje nepotrebno (8), ker ne gre za učinkovit način preprečitve bolezni? (Pozor na besedico *četudi*!). Za Dummetta je C učinkovit način za preprečitev D, kadar sta resnična pogojnika *učinkovitosti*: (i) Če C, potem ne-D; (ii) Če ne-C, potem D. Teza o nepotrebnosti cepljenja bi zanj sledila samo, če bi resnica (7) izključevala resnico obeh pogojnikov (i) in (ii). No, zlahka se prepričamo, da je, vsaj za materialno implikacijo, resnica pogojnika (7) – »če ne-C, potem ne-D« – združljiva z resnico *obeh* pogojnikov (i) in (ii) – v primeru, ko je C res, D pa ne. Torej (7) *ne* zanika tako definirane učinkovitosti cepljenja.

V kasnejšem članku Dummett (1993: 355) eksplicitno opiše to rešitev s pomočjo pogojnikov v veznem naklonu (angl. *subjunctive*, uporabljal jih je že v izvornem članku). Samo če bi veljalo, da *bi* brez cepljenja deklica še vedno ne obolela, *bi* bilo cepljenje nepotrebno. Fatalist sicer ima, če združi (6) in (7): »Če ne-D, potem, četudi ne-C, še vedno ne-D«, ampak iz tega ne sledi nepotrebnost cepljenja. Samo če bi imel pogojnik v veznem naklonu, »Če ne-D, potem četudi ne *bi* bilo res, da C, še vedno ne *bi* bilo res, da D«, bi lahko sklepal na nepotrebnost cepljenja. To je razvidno tudi iz Dummettove rešitve: resnica (materialnega) pogojnika »če ne-C, potem ne-D« je zares združljiva z resnico pogojnika »če ne-C, potem D«. Toda resnica *protidejstvenega* pogojnika »če ne bi bilo res, da C, potem ne bi bilo res, da D«, ni združljiva z resnico protidejstvenika »če ne bi bilo res, da C, potem bi bilo res, da D«. Po standardni definiciji je protidejstvenik A > B resničen na svetu *i*, če in samo če je B resničen v vseh A-svetovih, ki so najbolj podobni svetu *i*. Če je v najbližjih svetovih, v katerih ne cepimo deklice, res, da ne oboli za davico, potem ne more biti obenem res, da v najbližjih svetovih, v katerih deklico ne cepimo, oboli za davico. Fatalist

ima v svojem argumentu za nepotrebnost cepljenja samo »četudi ne C, še vedno ne-D«, potreboval pa bi neko močnejšo, *modalno* zvezo med odsotnostjo cepljenja (previdnostnih ukrepov) in nenastopom bolezni.

Značilen je nastop besedice »četudi« v Dummettovi formulaciji lenega argumenta. Mislim, da z njo neopazno zamenjamo smisel pogojnika. Recimo, da sprejmemo: »Če si živ, potem, če si mrtev, tedaj si živ«. Ampak že sklepanje »Če si živ, potem, *četudi* si mrtev, si *še vedno* živ«, bi težko sprejeli. Sploh pa ne »Če si živ, potem, *četudi* bi bil mrtev, bi še bil *vedno* živ«. Protidejstvenike (pogojnik v veznem naklonu, ki ima neresničen antecedens), v katerih je konsekvens resničen, je Goodman (1947) poimenoval poldejstveniki [*semifactual*]. Chisholm (1949: 492) je zagovarjal ekvivalenco med »Četudi bi bilo res, da A, bi še vedno bilo res, da B« in »Ni resnično: če bi bilo res, da A, bi bilo res, da ne-B«. Denimo, »Četudi bi spal celo jutro, bi še vedno bil utrujen« zanj pomeni: »Ni resnično, da če bi spal celo jutro, potem ne bi bil utrujen«. Goodman ločuje med praktičnim in dobesednim pomenom poldejstvenikov. Dobesedno vzeto sta »Četudi A, še vedno ne-B« in »Če bi bilo resnično A, bi bilo resnično B«, kontrarna, ne pa protislovna, saj sta lahko oba neresnična. Praktično pa za Goodmana velja Chisholmova ekvivalenca – protidejstvenik zatrjuje, poldejstvenik pa zanika obstoj zveze med antecedensom in konsekvensom (Goodman, 1947: 115). Dejstvo, da razumemo »če bi bilo resnično, da A (ne pa ne-A, kot se je dejansko zgodilo), tedaj bi bilo resnično, da B (kar se je dejansko zgodilo)« kot »Četudi A, še vedno B« govori o »naravnem« razumevanju protidejstvenikov: pričakujemo, da bo imela sprememba od A do ne-A nek učinek. Ker je B dejansko resničen in ostane resničen, se zdi, da ta sprememba nima vpliva, zato »Četudi A, še vedno B« razumemo kot zanikanje zveze ali odvisnosti B od A.

Toda fatalist v svojem argumentu sploh *nima* pogojnikov v veznem naklonu (če bi .... potem bi ...), zato tudi ne more imeti poldejstvenika, ki bi zanikal modalno zvezo med cepljenjem in preprečitvijo bolezni. »Četudi« je retorično učinkovit, ni pa logično podprt. Vrsta razpravljavcev ugotavlja, da se fatalistova zmota skriva v razumevanju *moči* dvojnega pogojnika: »Če ne-D, če ne-C, potem ne-D«.

V naši formalizaciji bi to bilo (7’):

…

6. | ne-D hipoteza za pogojni dokaz

7. | Če ne-C, potem ne-D. iz 6, logični zakon »implikacije«

7’ | Če ne-D, potem, *četudi* ne-C, ne-D. 6, 7, logični zakon

8. | C je nepotrebno. iz 7’

9. Če ne-D, potem je C nepotrebno. 6–8, pogojni dokaz

Kako razumeti (7’)? Za protidejstvenik »Če bi bilo res, da A, potem bi bilo res,

da B« bom uporabljal oznako »A > B,« za materialni pogojnik »Če A, potem B« pa oznako »A → B« (‘¬’ je negacija). Možnosti so:

i. ¬D → (¬C → ¬D)

ii. ¬D → (¬C > ¬D)

iii. ¬D > (¬C > ¬D)

Zgradba je za nekatere še bolj kompleksna, Buller (1995: 118) tako meni, da bi fatalist moral imeti kot premiso: »Če ne-D, potem za *vsak* možni ukrep X, če bi izvedel ali pa ne bi izvedel X, bi še vedno bilo res, da ne-D«. Navadni *materialni* pogojnik (i), ki ga dobimo s pogojnim dokazom v vrstici (7), ne more utemeljiti nepotrebnosti C. Močnejši pogojnik bi to lahko utemeljil, ampak fatalist ni pokazal, da ob predpostavki, da pri deklici, ki ni cepljena in *dejansko* ne oboli za davico, odsotnost te bolezni nastopi tudi v relevantnih *možnih* svetovih, kjer ni cepljena. Rekli bi lahko, da ima fatalist samo indikativ (pogojnik v povednem naklonu), ki ga dobi »na prazno,« glede na čudne lastnosti materialne implikacije. Nima pa konjunktiva (pogojnika v veznem naklonu), ki bi zares utemeljeval neko odvisnost med stanji stvari v svetu. Prav protidejstveniki v veznem naklonu pa izražajo metafizične odvisnosti in zveze v svetu, saj povedo, kaj v svetu bi se spremenilo, če bi antecedens bil resničen. In fatalist ni utemeljil odsotnosti vzročne zveze med cepljenjem in odsotnostjo bolezni (ali *bi* ne-D zares nastopil tudi brez C?).

3.

Toda Dummett s svojo rešitvijo ni bil zadovoljen. V njej nastopajo pogojniki v veznem naklonu, ki so zanj izvor »zmešnjav« [angl. *morass*]. Njihov pomen se mu zdi obskuren, celo smisel rabe teh pogojnikov naj bi bil nejasen (Dummett, 1993: 355). Nenavadno, saj danes celo raziskave psihologov kažejo na tesno zvezo med razmišljanjem o vzročnih zvezah in protidejstveniki! Dummett si zdaj želi zavrnitve fatalistovega sklepanja brez zanj spornih pogojnikov, zato fatalistovo razmišljanje tolmači kot vprašanje, ali je *racionalno* upoštevati previdnostne ukrepe oz. ali je v splošnem racionalno poskušati storiti nekaj, kar bi nekaj preprečilo ali do česa privedlo. Zdi se mi, da s tem Dummettova prvotna rešitev začenja izgubljati svojo vrednost. Dummetta zdaj zanima, ali nas lahko fatalist s svojim argumentom *prepriča*, da preventivni ukrepi niso racionalni. Toda ali nismo že od vsega začetka vedeli, da to ni res? Spomnimo se impulzivne reakcije in antičnega razumevanja lenega argumenta kot *reductio* stoiškega nauka o usodi. Zanimivi so prav logični in semantični »triki,« ki dajejo sklepanju videz racionalnosti!

Dummettov novi predlog temelji na precej finem in ne preveč razumljivem razlikovanju med nepotrebnostjo [angl. *redundant*] in odvečnostjo [angl. *superfluous*] nekega dejanja. Dejanje C je nepotrebno za ne-D, samo če velja pogojnik v veznem naklonu: »četudi bi bilo res, da ne-C, bi še vedno bilo res, da ne-D«. To je bila prvotna rešitev (takega pogojnika fatalist nima), ki jo zdaj

želimo izboljšati. Fatalist po mnenju Dummetta trdi, da nikdar ni razumno storiti česarkoli, da bi s tem kasneje nekaj nezaželenega preprečili ali nekaj zaželenega dosegli. In kdaj imamo razumen motiv, da storimo C z namenom preprečitve D? Kadar imamo *dobro osnovo*, da sprejmemo C kot zadostni in neodvečni pogoj za ne-D. Dobro osnovo za zadostnost C pa imamo, če imamo dobre razloge za trditev: »Če storimo C, tedaj nastopi ne-D«. In C ni odvečni pogoj za ne-D, če nimamo osnove za trditev, da če ne storimo C, tedaj ne nastopi D. Še več, C je neodvečni pogoj za ne-D, kadar imamo *osnovo* za trditev: »Če ne storimo C, tedaj nastopi D«.

Toda spet smo končali pri pogojniku, rešili smo se pogojnika *nepotrebnosti'*. »četudi bi bilo res, da ne-C, *bi* še vedno bilo res, da ne-D« in problem zvedli na osnovo za trditev pogojnika *odvečnosti*: »če ne-C, potem ne-D«. V čem je tu kak napredek? Fatalist naj bi zdaj trdil, da je C *odvečni* pogoj za ne-D, ker je resničen pogojnik (7) »Četudi ne-C, še vedno ne-D«. Ampak to po Dummettu ne sledi, ker:

> Za razliko od podobnega pojma nepotrebnosti, ki smo ga obravnavali prej, ni na voljo nobenega pojasnila za ta, kdaj je neko dejanje odvečno. Pojasnila ni na voljo, ker ga ne moremo podati brez pogojnikov v veznem naklonu, ki pa se jim zdaj izogibamo ... V sedanjem kontekstu sploh ne potrebujemo pojma *odvečnosti* dejanja, zadošča že pojem razumnega obravnavanja dejanja kot odvečnega. Razlika je v tem, da je vprašanje, ali lahko neko dejanje tako obravnavamo ali ne, vprašanje tega, kar vemo, ali za kar imamo razloge za verjetje: zatorej noben argument, ki dokazuje, da je dejanje dejansko odvečno, če določen pogojnik, za katerega nimamo nobene osnove, da bi ga imeli za resničnega, dejansko drži [angl. *holds good*], ne more biti prepričljiv (Dummett, 1993: 357).

Daljši odlomek, ki lepo ilustrira Dummettov stil pisanja,[5] naj bi pomenil ključno in dokončno zavrnitev lenega argumenta. Spomnimo se napovedi (Dummett, 1993:355):

> Raje bi imel čistejšo rešitev. Ta, ki sem jo pravkar podal, je neurejena [angl. *messy*], ker uporablja pogojnike v veznem naklonu.

Poskušajmo dešifrirati, v čem je nova zavrnitev – na prvi pogled se zdi kvečjemu *manj* razumljiva od prvotne. Sprva naj bi fatalist sklepal na *nepotrebnost* cepljenja: »četudi bi bilo res, da ne-C, bi še vedno bilo res, da ne-D«, toda tega protidejstvenika fatalist ni utemeljil. To se je zdelo prepričljivo, ampak protidejstveniki so zdaj »mora«. Po novem je fatalistova zmota v tem, da iz (7) »Četudi ne-C, še vedno ne-D«, sklepa na odvečnost cepljenja. Dummett mu ugovarja, da iz indikativa (7) odvečnost ne sledi. Zakaj ne, iz česa pa potem sledi? Odlomek nakazuje, da bi vsako pojasnilo temeljilo na protidejstvenikih, ki pa se jim ravno želimo izogniti. Toda ali iz nemožnosti *pojasnila* X (odvečnost)

[5] Leta 1993 je Dummett izdal knjigo *Grammar and Style for Examination Candidates and Others*, kar so primerjali s tem, da bi Hun Atila napisal knjigo o lepem obnašanju.

na način Y (protidejstveniki) zares sledi odsotnost X? Zdi se mi, da Dummettovemu protiargumentu nekaj zmanjka, saj fatalist lahko reče:

> Menim, da odvečnost sledi iz indikativa, ti praviš, da ne. Od mene zahtevaš, da pojasnim odvečnost brez protidejstvenikov, in praviš, da je to nemogoče. Ampak dokler je ti nekako ne pojasniš, je še vedno mogoče, da imam prav jaz! Predpostavimo, da deklica ne bo obolela, obenem pa se še nisem odločil, ali naj deklico cepim ali ne. Ali ni, ob tej predpostavki, *razumno* sklepati, da je cepljenje povsem odveč? Tvoja prvotna rešitev je bila, da je C učinkovit način za preprečitev D, kadar sta resnična pogojnika *učinkovitosti*: (i) Če C, potem ne-D; (ii) Če ne-C, potem D. Ampak, kot praviš, je »če ne-C, potem ne-D« združljivo z resnico teh dveh pogojnikov. Nezdružljiva sta pogojnika v veznem naklonu »če ne-C, potem bi bilo res, da ne-D« in pa »če ne-C, potem bi bilo res, da D«, ki pa jih jaz v svojem argumentu nisem utemeljil. Prav. Toda nezdružljiva sta že *indikativa*: »če ne-C, potem ne-D« in »če ne-C, potem D« (prim. Gibbard, 1981). Prvega *imam* (7), zato sklepam, da drugi ni resničen. In če ni, potem lahko zanikam potrebnost cepljenja!

Dummett na koncu navedenega odlomka odgovarja, da nimamo osnove za trditev »Četudi ne storimo C, še vedno nastopi ne-D«. To rešitev poznamo od prej, ko fatalist ni imel osnove za trditev »četudi *bi* bilo res, da ne-C, *bi* še vedno bilo res, da ne-D«. Glede na zvezo med protidejstveniki in vzročnostjo je bil ta ugovor smiseln. Zdaj imamo samo še indikativ, v katerem ne gre več za zveze in odvisnosti v svetu. Indikativi izražajo značilnosti našega (spo)znanja, povezani so z racionalno spremembo prepričanj – v kaj naj bomo prepričani, ko izvemo tisto, kar sporoča antecedent. Toda, kaj točno pomeni, da tak pogojnik velja [angl. *holds good*]? Kaj pomeni imeti osnovo, da sprejmeš nek pogojnik kot resničen? Eden od standardnih predlogov je, da je pogojnik »Če A, potem B« *zatrdljiv*, kadar je pogojna verjetnost B glede na A visoka. Ampak ali lahko o tem sploh tvorimo kako *objektivno* pravilno mnenje?

Gibbard (1981: 231–232) je predstavil argument, ki temu oporeka. Obstajajo primeri, ko ima ena oseba povsem ustrezne razloge za sprejetje pogojnika »Če A, potem B« in zavrnitev »Če A, potem ne-B,« druga oseba pa ima povsem ustrezne razloge za sprejetje pogojnika »Če A, potem ne-B« in zavrnitev »Če A, potem B«. Ampak sprejeti »Če A, potem B« pomeni zavrniti »Če A, potem ne-B«, v tem se večina teoretikov strinja z našim fatalistom. Eddingtonova (1997: 107) navaja svoj primer: vohuna X in Y vsak iz svojega opazovališča skrivaj nadzirata sobo, v kateri so šef mafije in trije gangsterji, A, B in C. Vohun X vidi, da je B zapustil sobo (Y tega iz svoje perspektive ne vidi). Vohun Y pa vidi, da je C zapustil sobo (tega pa X iz svoje perspektive ne vidi). Oba slišita, kako je šef nekomu, ki je v sobi, dal določena navodila. X poroča: »Če šef navodil ni dal A-ju, potem jih je C-ju (ne pa B-ju)«. Y pa pravi: »Če šef navodil ni dal A-ju, potem jih je B-ju (ne pa C-ju)«. Nihče od njiju ne razmišlja zmotno in oba imata prav – kako je to lahko racionalno? Sodbi ne moreta biti hkrati resnični in ne

hkrati zmotni, a obenem ne moremo reči, da je samo ena zmotna. Ne gre za to, da bi dodatna informacija vsakemu od njiju omogočila pravilno razmišljanje. Če bi imela več informacij, bi vedela, da je A dobil navodila, in sploh ne bi potrebovala pogojnikov (prim. Bennett, 1988: 520)!

Mislim, da so indikativ in njegovi pogoji zatrdljivosti enako, če ne še bolj zapleteni kot pogoji resnice protidejstvenikov. Pravzaprav je metafizična *odvisnost*, ki jo izražajo protidejstveniki, bolj razumljiva kot pa osnova za trditev pogojnikov v povednem naklonu. Dummett ta problem enostavno pomete pod preprogo, zato njegova končna rešitev ni dosti boljša od očetove impulzivne reakcije. Dummettova zavrnitev lenega argumenta se zdaj zvede na:

> Sklep iz pogojnika »Četudi ne-C, še vedno ne-D« na odvečnost C je neutemeljen. Kajti glede na to, kar vemo ali za kar imamo kako osnovo za ustrezno prepričanje, ni nobenega razloga, da bi razumno obravnavali C kot odvečen preventivni ukrep.

Toda to smo vendar vedeli že od vsega začetka! Spomnimo se očetove impulzivne reakcije na zdravnikovo različico argumenta: »To je zelo gnil argument, samo denar hočete izpuliti od mene!« Uporabil bi lahko tudi bolj prefinjen angleški stil:

> Glede na vse, kar vem ali za kar imam kako osnovo za ustrezno prepričanje, ni nobenega razloga, da bi razumno obravnaval cepljenje proti davici kot odvečni preventivni ukrep. Dozdeva se mi, da želite samo neupravičeno prevaliti breme kritja stroškov cepljenja na starše ali skrbnike otrok.

Impulzivni odziv je bolj učinkovit (sploh če je podkrepljen z ustrezno gestikulacijo in tonom), ampak vsebina povedanega je skoraj enaka. Zakaj smo se sploh morali prebijati skozi razne pogojnike in logične analize? Jasno je, da ker sklepa ne sprejemamo, fatalist ni podal razumnih razlogov za odvečnost cepljenja. Ampak v čem je *videz* racionalnosti? Logično zanimiv se mi zdi prav argument in njegova varljiva logika, ne pa izpodbijanje teze, da nikdar nimamo nobenega motiva za katerokoli dejanje, neresnica te teze je bila vendar jasna že v antiki!

Dummett kot svoj *credo* navaja naslednjo oznako filozofije:

> Filozofija ne poskuša odkriti novih resnic o svetu, ampak si prizadeva za jasen vpogled v to, kar o svetu že vemo in smo prepričani. Uspeh tega podvzetja je odvisen od bolj eksplicitnega dojetja zgradbe naših misli; to pa je odvisno od odkritja, kako sistematično pojasniti delovanje jezika, medija, v katerem izražamo svoje misli.[6]

Ampak kako se v sistematičnem pojasnilu delovanja jezika in misli sploh lahko *izognemo* pogojnikom? Tega so se zavedali že prvi raziskovalci logične zgradbe

[6] Prim. http://www.pyke-eye.com/view/phil_I_20.html (pridobljeno 3. 5. 2013), objavljeno v Pyke, S. 1995. *Philosophers*. London: Zelda Cheatle Press.

naših misli. William in Martha Kneale v svojem znanem delu (Kneale, 1962: 128) omenjata vroče razprave med megariki, zaradi katerih je pesnik Callimachus (4. – 3. stol. pr. n. št.) skoval epigram: »Celo krokarji na strehi krakajo o naravi pogojnikov«. Dummett sicer beži pred pogojniki, ampak nikdar zares ne pobegne.

4.

Na tem mestu bi temo lahko naravno pripeljali do njenega konca – Dummettova prvotna rešitev (1964) je povsem zadovoljiva, fatalist nima pogojnika, ki bi utemeljeval odsotnost vzročne zveze med cepljenjem in odsotnostjo bolezni. Korak (8) ne sledi iz (7), zato argument ni veljaven. Ampak spomnimo se zadnjega odgovora fatalista:

> Menim, da odvečnost cepljenja sledi že iz *indikativa*. Predpostavimo, da deklica ne bo obolela, obenem pa se še nisem odločil, ali naj deklico cepim ali ne. Ali ni, ob tej predpostavki, *razumno* sklepati, da je cepljenje povsem odveč? Nezdružljiva sta že *indikativa*. »če ne-C, potem ne-D« in »če ne-C, potem D«. Prvega *imam* (7), zato sklepam, da drugi ni resničen. In če ni, potem lahko zanikam potrebnost cepljenja!

Ali lahko temu zares *oporekamo*? Gre za sklepanje:

6. | ne-D hipoteza za pogojni dokaz

7. | Če ne-C, potem ne-D. iz 6, logični zakon »implikacije«

8. | C je nepotrebno. iz 7

9. Če ne-D, potem je C nepotrebno. 6–8, pogojni dokaz

Denimo, da razmišljam o nakupu delnic sklada Balkan 21. Bančni uslužbenec mi obljublja 8% donos. V tem primeru sem, če jih kupim, za 8% v dobičku. Torej se nakup izplača. Ali:

6’. | Delnice imajo 8% dobiček. hipoteza za pog. dokaz

7’. | Če delnice kupim, potem imajo 8% dobiček. iz 6

8’. | Nakup se izplača. iz 7

9’. Če imajo delnice 8% dobiček, potem se nakup izplača. 6’–8’, pogojni dokaz

V kontekstu 8% dobička se nakup zares izplača, (9’) se zdi resnično – ampak, kako lahko tedaj kritiziramo fatalistov sklep (9), po katerem je cepljenje nepotrebno?

Zanimivo rešitev ponuja Stalnaker (1975). Sklepanje od (6) do (9) je zanj zares *razumno*, v kontekstu, v katerem lahko trdimo ali predpostavimo premiso (6) kot ustrezno in presojamo o preventivnih ukrepih (*odprto* je, ali je antecedens pogojnika resničen), je sklep poddokaza (9) sprejemljiv. V kontekstu cl, v katerem predpostavim, da bo deklica obolela in je odprto, kaj bom storil, je

povsem razumno sprejeti, da je cepljenje neučinkovito. V kontekstu c2, v katerem predpostavim, da deklica ne bo zbolela in je še odprto, kaj bom storil, pa je razumno sprejeti, da je cepljenje nepotrebno. Toda končni sklep, ki naj bi sledil po konstruktivni dilemi (»C je neučinkovito ali nepotrebno«) ni niti razumen niti veljaven. Nobenega konteksta c3 ni, v katerem bi sprejeli oba poddokaza in izpeljali ta končni sklep. Zato nismo upravičeni sklepov poddokazov »izvoziti« iz njunih kontekstov in ju sestaviti skupaj v sklep konstruktivne dileme.

Fatalistova zmota, po Stalnakerju, je v zamenjavi razumnosti z veljavnostjo. V čem je razlika? Veljavnost (sledenje) je klasični semantični pojem – nemogoče je, da bi bile *propozicije* resnične, sklep pa ne. Razumno sklepanje pa je pragmatična relacija, ki povezuje jezikovna dejanja, ne pa propozicij. Sklepanje iz zaporedja *trditev* ali *domnev* [angl. *suppositions*] je *razumno*, samo če je v vsakem kontekstu, v katerem lahko premise ustrezno zatrdimo ali predpostavimo, nemogoče, da bi kdorkoli sprejel premise, ne da bi se zavezal k sklepu. Kontekst tvori skupno vedenje, predpostavke, privzetja vseh sodelujočih v pogovoru. Lahko ga predstavimo kot množico svetov, ki niso izločeni s splošnimi predpostavkami konverzacije. Kadar pa B *sledi* iz A, takrat je vsak svet, v katerem je resnično A, tak, da je v njem resnično tudi B. S tem so zajeti *vsi* konteksti, zato iz veljavnosti sledi razumnost, obratno pa ne velja! Sklepanje »B, torej če A, potem B« je lahko *razumno*: če je B združljiv z danim kontekstom (ali del tega konteksta) in je tudi A združljiv s kontekstom. Ampak sklepanje ni *veljavno*: denimo, da je res, da B, toda obstaja nek svet *izven* konteksta trditve B, v katerem je resnično A, B pa ne. In prav to se zgodi v koraku od (6) do (9): ob predpostavki, da deklica ne oboli, je razumno sprejeti tudi: »če deklice ne cepimo, potem ne dobi davice (in je cepljenje nepotrebno)«. Ampak to ne velja izven tega konteksta in še manj v *vsakem* kontekstu! Ali shematsko:

1. D ali ne-D.

Tavtologija, ki je resnična v vsakem kontekstu.

5. Če D, potem C je neučinkovito.

Razumno znotraj konteksta c1 (predpostavke D).

9. Če ne-D, potem je C nepotrebno.

Razumno znotraj konteksta c2 (predpostavke ne-D).

10. C je neučinkovito ali C je nepotrebno.

Sklep *ne* sledi iz 1, 5 in 9. Sklep ni razumen glede na 1, 5 in 9.

Sklepanje v poddokazu (2) – (5) je razumno, ni pa veljavno. Sklepanje v poddokazu (6) – (9) je prav tako razumno, ni pa veljavno. Končni sklep (10) pa je nerazumen in neveljaven. Če bi bila oba poddokaza veljavna, bi sledil tudi končni sklep konstruktivne dileme, ampak poddokaza sta samo razumna. In iz tega, da je vsak od poddokazov razumen v svojem kontekstu, ne sledi, da je

celoten dokaz razumen. V kontekstu cl je cepljenje neučinkovito, v kontekstu c2 je cepljenje nepotrebno, v nobenem kontekstu pa ni nepotrebno ali neučinkovito.

V obeh razrešitvah lenega dokaza nastopajo »kontekstualni« premiki. V izvornem članku Dummett fatalistu dopušča, da iz »Deklica ne zboli« izpelje »Če deklice ne cepimo, deklica ne zboli«. Ampak smisel, v katerem je to sklepanje veljavno, ne dopušča, da iz »Če deklice ne cepimo, deklica ne zboli« izpeljemo »Cepljenje je neučinkovito za preprečitev bolezni« (prim. Dummett, 1964: 341). Toda Dummett se izogne razpravi o teh različnih smislih in skuša, po mojem mnenju neuspešno, problem razumevanja pogojnikov povsem zaobiti. Stalnaker diagnosticira kontekstualne premike med poddokazoma in končnim sklepom. Pravzaprav Dummettovo formulacijo lenega argumenta izkorišča prav kot ilustracijo svojega formalnega aparata. V ozadju se skriva kompleksna teorija o pogojnikih, kontekstualizmu, semantiki in formalni pragmatiki .... ki bi zaslužila posebno obravnavo.

Naj omenim le, da moč Stalnakerjeve teorije vidim tudi v tem, da zajame in pojasni uspeh Dummettove prvotne rešitve. Spomnimo se – fatalist po Dummettu nima protidejstvenika, ki bi *zanikal* odvisnost ozdravitve od cepljenja in trdil: »četudi *bi* bilo res, da ne-C, *bi* še vedno bilo res, da ne-D«. Po Stalnakerju v presoji o resnici protidejstvenika nastopajo najbližji svetovi, v katerih je antecedens resničen, toda ti svetovi *niso* del privzetega konteksta. Vzemimo znani par:

A Če Oswald ni ubil Kennedyja, potem ga je nekdo drug.

B Če Oswald ne bi ubil Kennedyja, potem bi ga nekdo drug.

(A) je resnično – antecedens v indikativu zadeva samo žive možnosti *znotraj* danega konteksta *c* in predpostavke konverzacije v tem primeru vključujejo Kennedyjevo smrt, ki jo ohranjamo v presoji o resnici (A). In če je Kennedy umrl v atentatu, pa ga ni ubil Oswald, potem ga je očitno nekdo drug. Pogojnik (B) pa ni resničen, antecedens v protidejstveniku zadeva hipotetične svetove, ki so zunaj privzetega konteksta (če ga ne *bi* ubil Oswald, ga morda ne bi nihče drug). Zdaj zapuščamo znano in privzeto in se sprašujemo, kaj bi bilo, če bi bile predpostavke drugačne, in (B) se zato ne zdi resnično. Indikativ je *ustrezen* v kontekstu, ki je združljiv z antecedensom, protidejstvenik pa moramo izraziti v veznem naklonu, ki naznači, da zapuščamo dani kontekst privzetij in predpostavk. Fatalist ima »Če ne-C, potem ne-D« znotraj konteksta cl (recimo, da ne-D), nima pa »Če bi bilo res, da ne-C, potem bi bilo res, da ne-D«, saj, ko opustimo privzetje, da deklica ne oboli, pogojnik ni resničen. Ker je veljavnost resnica v *vseh* kontekstih, tako pri protidejstvenikih kot pri veljavnosti zapuščamo dani kontekst privzetij.

Trdi fatalizem je za Dummetta *filozofsko* zanimiv, ker je zanj zmoten na enak način, kot je zmoten retro argument proti možnosti vplivanja na preteklost. Dummettov končni obračun s fatalistom, ki temelji na tem, kaj je razumno verjeti, se mi zdi ali prazen (od vsega začetka smo vedeli, da je fatalizem

nerazumen) ali pa spet pristane v starodavnih »zmešnjavah« pogojnikov. Trdi fatalizem ni filozofsko vznemirljiv, ker bi z dokazi resno utemeljeval držo vdanosti v usodo pred neogibno prihodnostjo. Takšna drža je nesmiselna, kot so vedeli že v antiki. Logično zanimiva je paradoksalna zgradba lenega argumenta (sprejemljive premise in sklepanje, ne pa sklep), saj se izkaže, da potrebujemo presenetljivo zapleten logiški aparat za njegovo razrešitev. Sili nas v razmislek o naravi pogojnikov, česar so se zavedali že prvi raziskovalci logične zgradbe naših misli, za katere se temi fatalizma in pogojnikov prepletata. In *ta* razprava se tudi po dva tisoč štiristo letih še ni končala.

DUMMETT, FATALISM AND CONDITIONALS

In “Bringing about the past” (1964) and “Causal Loops” (1986) Dummett defends the possibility of backwards causation. Argument against such a possibility (there is an intrinsic absurdity in doing something in order that something else should happen *earlier* in time) is convincing but fallacious. The old “lazy” argument (there is an intrinsic absurdity in doing something in order that something else should *subsequently* happen) has the same form and is also fallacious. Fatalist starts with: “Either E will occur or it will not. If E does not occur, it will not occur even if you do A. If E does occur, it will occur even if you omit to do A.” But for Dummett (1964) on any sense of “if” on which this inference is valid, it is impermissible to pass from “If E does occur, it will occur even if you omit to do A” to “If E does occur, A, if you did it, will have been redundant.” A is redundant, when E occurs, only if E would have occurred even if A had not been performed. The indicative conditional, being of a kind whose truth is guaranteed by the truth of its consequent, will not support the corresponding subjunctive conditional. Dummett (1986) is no longer satisfied with his earlier solution – it is supposed to be messy because it appeals to subjunctive conditionals. Fatalist is wrong in arguing that we can never have a reasonable motive for doing anything. The notion of having a reasonable motive is now explained in terms of indicative conditionals (“We have a ground for asserting that, if we do not do A, E will not occur.”) But Dummett (1986)

is either saying that fatalism is not grounded (ancient authors already knew that – the lazy argument was traditionally understood as a *reductio* of stoic doctrine of fate!) or else introducing, without analysis, indicative conditionals, which are also a »morass.« At the end I sketch and defend a solution, based on a complex apparatus of formal pragmatics, proposed by Stalnaker.

Keywords: Dummett, fatalism, lazy argument, conditionals, Stalnaker.

Literatura

Baumeister, R., Crescioni, W. in Alquist, J. (2011). »Free Will as Advanced Action Control for Human Social Life and Culture«. *Neuroethics*, 4, str. 1–11.

Bennett, J. (1988). »Farewell to the Phlogiston Theory of Conditionals«. *Mind*, 97, str. 509–527.

Berčič, B. (2002). »Fatalizem«. *Analiza*, 6, št. 3, str. 3–22.

Bernstein, M. (2002). »Fatalism«. V *The Oxford Handbook of Free Will*, Oxford: Oxford University Press, str. 65–81.

Bobzien, S. (1998). *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

Brennan, T. (2005). *The Stoic Life*. Oxford: Clarendon Press.

Buller, J. D. (1995). »On the 'Standard' Argument for Fatalism«. *Philosophical Papers*, 24, str. 111–125.

Chisholm, R. (1949). »The Contrary-to-Fact-Conditional«. V Feigl H., Sellars W. (ur.), *Readings in Philosophical Analysis*, New York: Appleton-Century-Crofts, str. 482–497.

Dummett, M. (1964). »Bringing about the Past«. *Philosophical Review*, 73, str. 338–359.

Dummett, M. (1991). *The Logical Basis of Metaphysics*. London: Duckworth.

Dummett, M. (1993). »Causal Loops«. V *The Seas of Language*, Oxford: Clarendon Press, str. 349–375. Prva objava v Flood, R. in Lockwood, M. (ur.) (1986). *The Nature of Time*. Oxford: Basil Blackwell, str. 135–169.

Dummett, M. (2004). *Truth and the Past*. New York: Columbia University Press.

Dummett, M. (2006). *Thought and Reality*. Oxford: Oxford University Press.

Eddington, D. (1997). »Truth, Objectivity, Counterfactuals and Gibbard«. *Mind*, 106, str. 107–116.

Gibbard, A. (1981). »Two Recent Theories of Conditionals«. V Harper,

Stalnaker, Pearce (ur.), *Ifs*, Dordrecht: Reidel, str. 211–247.

Goodman, N. (1947). »The Problem of Counterfactual Conditionals«. *Journal of Philosophy*, 44, str. 113–128.

Kneale, W. in M. (1962). *The Development of Logic*. Oxford: Clarendon Press.

Price, H. (1996). *Time's Arrow and Archimedes' Point: New Directions for the Physics of Time*. New York: Oxford University Press.

Quine, W. v. O. (1966). »On a Supposed Antinomy«. V *The Ways of Paradox and Other Essays*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, str. 19–21.

Sainsbury, M. (2009). *Paradoxes*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stalnaker, R. (1991). »Indicative Conditionals«. V Jackson, F. (ur.), *Conditionals*, Oxford: Basil Blackwell, str. 136–154.

Taylor, R. (2007). »Usoda«. V Šuster, D. (ur.), *O svobodni volji*, Maribor: Aristej, str. 15–31.